

Lychnari verschijnt vier maal per jaar en wordt uitgegeven onder verantwoordelijkheid van de Stichting Adamantios Korais, gevestigd in Amsterdam. In deze Stichting werken samen: de opleiding Nieuwgrieks van de Universiteit van Amsterdam, het Nederlands Genootschap voor Nieuwgriekse Studies, het Griekenlandcentrum van de Universiteit Gent en andere Griekenlanddeskundigen. De Stichting benoemt de redactie, die verder onafhankelijk is, en besteedt de feitelijke uitgeverswerkzaamheden en de abonneemantenadministratie uit aan Bureau Boudewijn Boer. Meer over *Lychnari* en over de Stichting Adamantios Korais en haar naamgever is te vinden op www.lychnari.nl.

Verantwoordelijkheid

De artikelen geven opvattingen weer van de auteurs en niet noodzakelijkerwijs van de redactie. Niets uit deze uitgave mag zonder voorafgaande toestemming van de uitgever worden openbaar gemaakt of vervoelvoudigd. De uitgever heeft geprobeerd van alle afbeeldingen de rechthebbenden te achterhalen en in te lichten. In geval de vermelding van eigenaar of copyright desondanks onjuist of onvolledig is, wordt de eventuele rechthebbende verzocht contact op te nemen met de uitgever.

Redactie

Patrick Gouw, Inge Manousakis-
Van Bommel, Wim Oudshoorn,
Marietje Wennekendonk.

Kaartwerk

UvA-Kaartenmakers

Vormgeving, opmaak, uitgave en advertenties

Bureau Boudewijn Boer, De Berchein 5,
8702 CX Bolsward, +31(0)6 25 485 318,
bureau@boudewijnboer.nl
www.lychnari.nl

Redactieadres

Marietje Wennekendonk, Oostzijde 260,
1508 ES Zaandam, +31(0)6 27 472 428,
marietje.wennekendonk@attica.nl

Drukwerk

Grafistar

Verspreiding

Vogelaar

Abonnementen

Nieuwe abonnementen kunnen aangemeld worden via www.lychnari.nl. Het abonnement kan elk moment ingaan en wordt automatisch verlengd, tenzij vóór 1 februari, 1 mei, 1 augustus of 1 november (afhankelijk van de abonnementsperiode, resp. per editie 1, 2, 3 of 4) schriftelijk of per e-mail bericht van opzegging is ontvangen. Het abonnementsgeld dient bij vooruitbetaling te worden voldaan. Abonnementenadministratie: Boudewijn Boer, +31(0)6 25 485 318, bureau@boudewijnboer.nl Abonnementenprijs per jaar (4 edities): Nederland: € 59,95; overige landen: € 69,90. Losse nummers: € 14,99; inclusief btw, administratie- en verzendkosten Nederland: € 19,62; overige landen: € 25,99.

ISSN 0921-3597

Omslag

Knossos, Kreta
Foto: Depositphotos

Lychnari

Verkenningen in het Griekenland van nu

Inhoud Περιεχόμενο

4 Kreta toen en nu | Naar aanleiding van de verschijning van het Kretaboek van **Hans Verheij** en Hugo Koning (zie ook Boeken) vroegen we de eerstgenoemde te schrijven over hoe het eiland sinds zijn eerste bezoek veranderde.

10 Apicultuur op West-Kreta | **Douwe Laansma** bezocht imker Panayotakis op Kreta en leerde van hem wat er bij de imkerij allemaal komt kijken.

16 Koninklijke glans verwarmt Cyprus | Sinds september 2024 is mr. Wouter Plomp namens Nederland ambassadeur op Cyprus. **Patrick Gouw** sprak met hem over diplomatie op het eiland en het recente staatsbezoek van het koninklijk paar.

21 De eerste keer in Griekenland voelde als thuiskomen | Al heel lang kunnen Griekenland-liefhebbers het nieuws uit Griekenland in het Nederlands volgen op de internetsite Parakalo. **Marietje Wennekendonk** sprak met Natascha Neef, de vrouw achter dit blog.

24 Dossier Tembi | **Patrick Gouw** zet de feiten rond het treinongeluk van twee jaar geleden nog een keer op een rijtje.

26 De dorst naar winst maakt nieuwe Tembi's | De verantwoordiging in Griekenland over de nasleep van het treinongeluk in Tembi is groot. **Katinka Magusin** sprak erover met haar Griekse lerares die veel mensen kende die destijds omkwamen.

30 Hier Athene | **Moestuinen op Atheense daken** | Nadat we in het vorige nummer Atheense imkers belichtten, schrijft nu **Dímitra Triandafyllou** over mensen die op hun daken moestuinen aanlegden en onderhouden.

38 Hier Thessaloniki | **De Slangenzuil, het minst bekende monument van Thessaloniki** | **Tasos Papadópoulos** maakt ons erop attent.

39 Reacties | Een aanvulling op het verhaal over de stadsimkers van Athene.

40 Mikis de Griek | Naar aanleiding van de honderdste geboortedag van Mikis Theodorakis startte **Bart Schneemann** een bijzonder project; hij schrijft hij over de voortgang.

42 Lezers schrijven | Op onze oproep te schrijven over uw favoriete werk van Theodorakis kwam er een tiental reacties; zeven daarvan kunt u nu lezen, de andere komen in het volgende nummer aan bod.

46 Ongeleefde levens | Overal ter wereld zijn de jongeren van Gen Z somber over hun toekomst, in Griekenland is de stemming onder hen nog somberder. Inge Manousakis sprak met de 28-jarige Nikos over zijn toekomstperspectief of het ontbreken daarvan.

48 Matiës | **Petros Dragoumanos, de volhardende schatbewaarder van de Griekse discografie** | **Yota Sykká** sprak met deze man, die een archief aanlegde van duizenden Griekse grammofoonplaten | **Afstammelingen van filhellenen geëerd** | **Tasoula Karaiskaki** bezocht een bijeenkomst van nazaten van filhellenen die aan Griekse zijde meestreden in 1821.

52 Uit de Griekse keuken | **Afelia** | Voor Wim Oudshoorn bereidde Toulia Liasí deze Cypriotische specialiteit en ze vertelde hem hoe je tewerk moet gaan.

54 Lied | **Yparcho, een hommage aan Stelios Kazantzidis** | Naar aanleiding van de uiterst succesvolle *biopic* over de legendarische zanger Kazantzidis schreef **Han Collewyn** over het lied dat zijn naam aan de film leende.

58 Boeken | Voorpublicatie van *Hoe ik de Griekse toerismejungle overleefde* van Ruard Wallis de Vries | **Wim Oudshoorn** bespreekt *Andros op je gemak* | Signaleringen

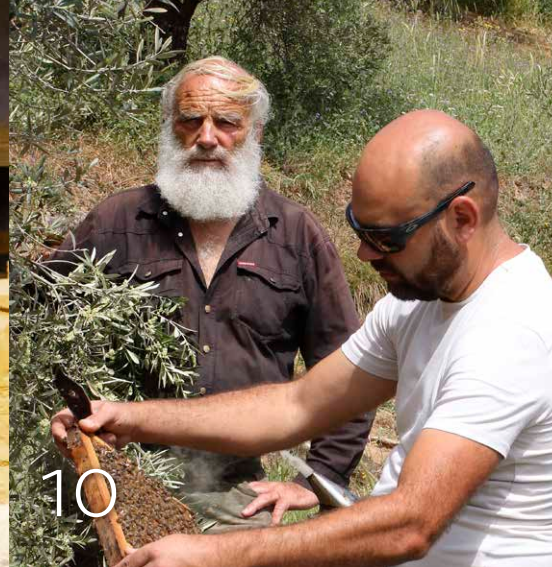
62 Handjes op Ydra | Op Ydra raakte Wytske Roodbergen gebiologeerd door de enorme variatie aan deurkloppers in de vorm van een hand en ze fotografeerde er talloze.

64 Zomerconcertagenda | Wie in de zomermaanden in Griekenland is kan overal in het land optredens bijwonen van Griekse zangers en zangeressen die hun zomerconcerten geven. **Marietje Wennekendonk** zocht uit wat er waar te beleven is.

66 Agenda | Wat er in Nederland, België en Griekenland zoal te doen is aan concerten en cursussen.

4

10

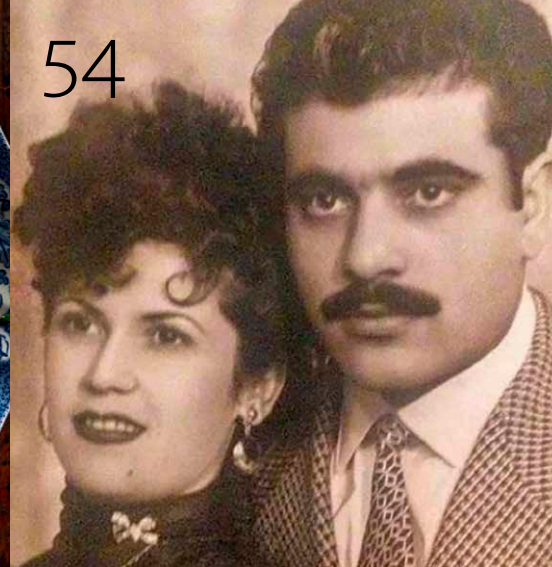
26

40

52

54

62

64

Zomerlicht

De Griekse zomer lonkt, allicht meer dan ooit in deze woelige tijden. De Franse schrijver Jacques Lacarrière beschreef Griekenland ooit als 'een toevluchtsoord, een plek waar je nog kunt ademen'. Over die uitspraak valt heden ten dage misschien te twisten, maar feit is dat *Hellas* voor velen van ons een plek blijft die uitnodigt tot nieuwe ontdekkingen, ervaringen en herinneringen, ieder jaar opnieuw.

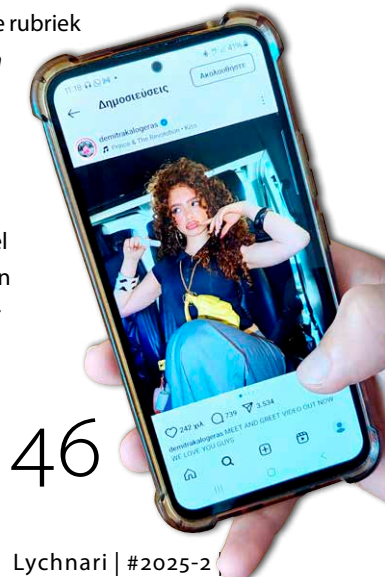
In dit zomernummer dragen we graag inspiratie aan voor die 'voorpret', met achtergronden bij het Griekse nieuws en artikelen die hun licht laten schijnen over politiek, cultuur en muziek. Veel aandacht ditmaal voor het werk van Mikis Theodorakis. In het kader van diens honderdste geboortedag is er een grote Grieks-Nederlandse concertreeks (een 'tribute') aanstaande. Daarnaast schrijven enkele van onze lezers over hun dierbaarste herinneringen aan de grote meester.

Tegelijkertijd blijven we niet weg van de schaduwkanten en de emoties die leven in het moderne Griekenland. Zo blijft de treinramp bij Tembi voor maatschappelijke en politieke schokgolven zorgen, en kunt u lezen over de zorgwekkende mentale gezondheid van Griekse Gen Z'ers en hun sombere toekomstperspectieven.

Zoals altijd kunnen we ook in dit nummer weer genieten van de scherpe en verrassende observaties van enkele van onze vaste auteurs. Zo komt u meer te weten over de imkerij op West-Kreta, over een verwaarloosd maar interessant monument in Thessaloniki en over vreemdsoortige deurkloppers op Ydra. De boekenrubriek en de Griekse zomerconcertagenda ontbreken ook dit keer niet.

Ten slotte blijft ook Cyprus onze warme belangstelling houden. De Nederlandse ambassadeur in Nicosia vertelt over het recente staatsbezoek van het koninklijk paar aan het eiland, en de rubriek *Uit de Griekse keuken* behandelt ditmaal een Cypriotische specialiteit. Wij wensen u een mooie zomer en veel lees- en reisplezier, in Griekenland of waar dan ook.

De redactie

46

Kreta

Toen en nu

De bij toeristen populaire kade van Chaniá met de Küçük Hasan moskee, de klokkentoren van de christelijke kathedraal en de besneeuwde toppen van de Witte Bergen op de achtergrond

FOTO: IGNACIO PRADOS

HANS VERHEIJ

Sinds mijn eerste bezoek aan Kreta in 1973 heeft het eiland zich van een vrij primitieve agrarische regio ontwikkeld tot een moderne en voor toeristen zeer aantrekkelijke bestemming. Gebleven is de prachtige ruige natuur en de authentieke *couleur locale*. De razendsnelle ontwikkeling van het toerisme is een economische zegen voor het eiland, maar brengt ook de nodige gevaren met zich mee.

Kreta is het grootste en dichtstbevolkte eiland van Griekenland, in oppervlakte het vijfde eiland in de Middellandse Zee. In 2023 telde het bijna 625 duizend inwoners op ongeveer 8500 vierkante kilometer. Ondanks de grote veranderingen van de afgelopen vijftig jaar is de natuur nog steeds van een lieflijke en tegelijkertijd ruige pracht. Dertig van zijn bergtoppen rijzen uit boven de tweeduizend meter. De grillige kustlijn met baaien en stranden aan de voet van vaak besneeuwde bergen is meer dan duizend kilometer lang. Enkele vruchtbare vlaktes, tientallen kloven – paradijzen voor wandelaars –, bijna altijd de zee wel ergens in zicht. Vaak en verzensgend schijnt er de zon.

Kreta is anders

Kreta is Grieks, maar toch duidelijk anders. Het eiland ligt even ver van Athene verwijderd als van Noord-Afrika. De invloed vanuit Egypte is er altijd groot geweest; in de negentiende eeuw was Mehmed Ali van Egypte er zelfs tijdelijk de baas. De zuidelijke ligging zorgt voor een zeer vroege oogst van tomaten en druiven en tropische planten als palmen en zelfs bananen gedijen er beter dan elders.

Ook historisch gezien onderscheidt Kreta zich van het

De vierduizend jaar oude, labyrint-achtige structuur op de heuvel Papoura bij Kastelli | FOTO: MINISTERIE VAN CULTUUR

KAARTWERK: UVA-KAARTENMAKERS

Griekse vasteland. Om te beginnen gaat zijn geschiedenis verder terug: tot de Minoïsche (nog voor-Griekse) cultuur in het derde millennium voor Christus. Anders dan de rest van Griekenland was het meer dan een eeuw lang in Arabisch bezit. En vooral ook: na 1204 was Kreta 450 jaar lang in handen van de Venetianen, die er een belangrijk stempel op gedrukt hebben. De daaropvolgende Ottomaanse bezetting duurde op Kreta zo'n tweehonderd jaar. Toen Griekenland na de Vrijheidstrijd van 1821 een onafhankelijk land werd, bleef Kreta nog Ottomaans. Ondanks herhaaldelijke opstanden stonden de grote mogendheden pas tachtig jaar later een vorm van autonomie toe aan het eiland. Maar dat was de Kretenzers niet genoeg. Politiek en zelfs gewapend verzet onder leiding van de Kretenzische politicus Eleftherios Venizelos tegen de eigen Hoge Commissaris en de grote mogendheden die hem steunden leidde pas in 1913 tot het gewenste resultaat: vervulling van de langgekoesterde wens tot *énosis*

(vereniging met Griekenland). Na de bestuurlijke herindeling van 1987 vormt het eiland Kreta met 24 gemeentes nu de 13e bestuursregio (*periféria*) van Griekenland.

Andere Grieken beschouwen Kretenzers wel als lomp, stug, erg op zichzelf, gesloten en veel te direct. Dat wordt vaak verklaard door het dorps karakter van de samenleving. Maar dat verschil speelt in de steden veel minder een rol. Dat het werkloosheidscijfer op Kreta lager is dan in de rest van Griekenland en het gemiddelde inkomen hoger, versterkt het gevoel van autarkie dat de eilanders toch al eigen is. Tijdens een lange bustour met een groepsreis vertrouwde een Kretenzische chauffeur mij eens toe, dat Kreta veel beter af zou zijn zonder Griekenland: 'Griekenland heeft Kreta nodig, niet omgekeerd'. Kennelijk had deze man er geen enkele moeite mee de zwaarbevochten *énosis* van 1913 overboord te gooien. Ik krijg overigens niet de indruk dat dit idee breed gedragen wordt; want ook al zijn Kretenzers in de eerste plaats Kretenzer, zij voelen zich ook wel degelijk Griek.

Kreta toen: herinneringen

De modernisering van het leven op Kreta is in rap tempo gegaan. Sommige reiservaringen uit 1973 zouden dan ook nu absoluut ondenkbaar zijn. En voor enkele van die zaken is dat misschien maar goed ook!

Zo misten wij destijds aan het eind van de uitgestorven Samariákloof de laatste boot naar Sfakiá en waren zodoende gedwongen de nacht door te brengen in het voorportaal van een verlaten huisje in Ayía Roumeli. Midden in de nacht werden wij hardhandig gewekt door een militaire patrouille met schijnwerpers en geweer in de aanslag. Het referendum over de monarchie zou de volgende dag plaatsvinden en de ordediensten van kolonel Papadópoulos waren op alles voorbereid. Zelfs in een afgelegen gehucht als Ayía Roumeli! Tegenwoordig wandel je in een file door de Samariákloof. En Papadópoulos, die nog heel even de eerste president van de nieuwe Griekse republiek is geweest, is in 1999 in de gevangenis overleden.

Toen wij na een lange, hete wandeling na sluitingstijd aankwamen bij de opgraving van Ayía Triada, klommen we 's nachts bij volle maan door een gat in het hek om het Mino-

De *laiki agorá* in Iraklio (1973) | EIGEN FOTO

Bruiloft in Kamares (1973) | EIGEN FOTO

ische paleis bij maanlicht te bewonderen en op de heilige grond te overnachten. Nog jaren later moesten we de scherpe grasaren van de 'Minoïsche' vegetatie uit onze slaapzak verwijderen. Hoe romantisch het ook was, tegenwoordig zou ik zo'n actie geen mens meer aanraden.

Naar Kamares liften we mee met een rondreizende kippenboer in een oude Toyota pick-up vol kippen. Toen we bestoft en bezweet uitstapten, kwamen we terecht in een dorpsbruiloft en werden we spontaan opgenomen in de festiviteiten. Het laatste kan je op Kreta nog steeds overkomen, maar de rondreizende kippenboeren zijn door de supermarkten uit de markt geprijsd.

Bij gebrek aan airconditioning vroegen we in hotelletjes bij voorkeur, of we op het dak mochten slapen – bovendien de helft goedkoper. In Ayos Yeoryos op de hoogvlakte van Lassithi kreeg je de heldere sterrenhemel er bovendien gratis bij. Tegenwoordig vind je vrijwel geen fatsoenlijke hotelkamer meer zonder airco.

In Ierápetra vroeg ik bij een loket van de KTEL in mijn beginners-Grieks om informatie over de dienstregeling. De botte reactie was: 'Ga eerst eens naar huis om Grieks te leren en kom dan nog maar eens terug!' Gelukkig konden wij bij de vriendelijke Toeristenpolitie ons beklag doen over deze schoffering, om een beetje stoom af te blazen. De Toeristenpolitie schijnt nog wel te bestaan, maar zie ze maar eens te vinden.

In een hotelletje aan de zuidkust maakten we kennis met de muziek van Markópoulos door een Griekse buurvrouw die in de avondstilte op haar balkon met heldere stem het lied *Stis Margaritas t' alonaki* (op de dorsvloer van Margarita) zong.

Van haar en haar man hebben wij ook leren snorkelen in de stille baai van Ayía Fotiá aan de Libische Zee. Bij gebrek aan hotels moesten we op het strand overnachten. De baai is nog prachtig, maar stil is hij echt niet meer. Nu zijn er een duikcentrum en minstens drie hotels gevestigd.

Ondanks de snelle modernisering is veel natuurlijk ook nog bij het oude gebleven. Een op traditie gebouwde, conservatieve samenleving verandert niet totaal in een paar decennia. In veel opzichten blijft Kreta nog altijd Kreta.

Het strand bij Ayía Fotiá aan de zuidkust, nog steeds heel mooi, maar niet meer zo verlaten

FOTO: DEPOSITPHOTOS

Het strand bij Kommos, nog ongeschonden door de onteigeningsprocedure voor de opgraving van de Minoïsche haven | FOTO: MAREK SLUSARCYK

Kreta nu

In 1973 was de agrarische sector nog het belangrijkste onderdeel van de economie. Ook nu nog gaat er veel om in landbouw en veeteelt (geiten en schapen). De sector is van oudsher kleinschalig en is georganiseerd in kleine productie-eenheden. In het voor- en naseizoen kan Kreta tomaten, komkommers, paprika's en aubergines naar Griekenland en elders exporteren (de productie begint er eerder dan op het vasteland); in de zomermaanden met veel toeristen is het wat dat betreft zelfvoorzienend en wordt vrijwel alles op het eiland zelf geconsumeerd. Olijven en druiven groeien er in overvloed. Wijnbouw heeft een enorme vlucht genomen en 20% van de Griekse wijnen wordt geproduceerd op Kreta. Bijzonder is dat naast de gebruikelijke mediterrane producten ook bananen geteeld worden. Dat is mogelijk geworden sinds de Nederlander Paul Kuijpers in de jaren '60 de kasbouw geïntroduceerd heeft in de streek rond Iērápetra aan de zuidkust. Meerdere oogsten per jaar werden toen mogelijk, waardoor de boeren daar destijds een gemiddeld inkomen hadden dat viermaal zo hoog lag als gemiddeld op Kreta.

Maar dat nu op Kreta als geheel het inkomen per hoofd van de bevolking hoger ligt dan in de rest van Griekenland en dat de werkloosheid er lager ligt, is vooral te danken aan de enorme ontwikkeling van het toerisme sinds 1970. Ook de dienstverlenende sector profiteert daar hard van mee, want die staat grotendeels in dienst van het toerisme. Alles bij elkaar werkt zo'n 50% van de beroepsbevolking in deze sector.

En de groei van de toeristenstroom is nog niet gestopt: van 2023 naar 2024 was die toename 6,6 procent. Op dit moment bezoeken zo'n zes miljoen toeristen Kreta elk jaar, de meeste uit Duitsland, de UK en Frankrijk.

Overtoerisme?

Gelukkig is heel veel toerisme op Kreta (nog) kleinschalig. Het massatoerisme concentreert zich aan de noordkust. Het zuiden daarentegen is tot nu toe redelijk gespaard gebleven van grote hotelcomplexen. Soms is het de archeologie waaraan dat te danken is. Een voorbeeld is het prachtige zandstrand van Kommos bij Festós, waar een Italiaans consortium eind jaren '60 van de vorige eeuw een groot hotelcomplex met bungalows had gepland. Door de onteigeningsprocedure ten behoeve van de opgraving van de Minoïsche haven werd dit project afgeblazen en konden Joseph en Maria Shaw van de universiteit van Toronto hier in 1975 beginnen met de spectaculaire opgravingen. Nu ligt het strand naast de opgraving er ongeschonden en maagdelijk bij.

Om de toeristenstroom te verwerken wordt veel ondernomen op gebied van infrastructuur. Op dit moment functioneren er twee internationale luchthavens: Chaniá Airport en Kazantzakis Airport bij Iráklío. De laatste bestaat sinds 1939 en barst inmiddels compleet uit zijn voegen; na Athene is het de drukste luchthaven van Griekenland. Ter vervanging wordt er al enige jaren hard gebouwd aan een nieuwe luchthaven bij Kastelli, een half uur rijden ten zuidoosten van Iráklío. Die is bestemd voor 5 à 10 miljoen passagiers per jaar en zou in 2027 gereed moeten zijn. Maar door onverwachte

Elk dorp was bereikbaar per bus, als je maar geduld had (1973) | EIGEN FOTO

archeologische ontdekkingen loopt dat zeker vertraging op. Afgelopen jaar werd namelijk op de plek waar de radarinstallaties van het vliegveld gepland waren een uitgestrekte cirkelvormige constructie uit de Minoïsche tijd ontdekt, die er als een doolhof uit ziet en associaties oproept met de verhalen over het labyrint waarin de Minotauros zou hebben geleefd.

Het nieuwe vliegveld wordt verbonden met Iráklío via de noordelijke snelweg, aan de voltooiing waarvan op dit moment hard gewerkt wordt. Deze vierbaans snelweg, BOAK (*Vórios Odikós Áxonas Kritis*), verbindt Kissamos in het westen met Sitía in het oosten over een lengte van 310 kilometer.

Het vliegveld bij Kastelli krijgt ook aansluiting op de zuidelijke verbindingsweg, die het zuidoosten van Kreta tot voorbij Iērápetra moet verbinden met Iráklío. Dit soort maatregelen damt de toeristenstroom natuurlijk niet in, iets wat de meeste ondernemers ook absoluut niet zouden willen. In discussies en onderzoeken duikt in dit verband vaak de term 'overtoerisme' op. Hoewel dit begrip geen absolute normen kent en meer gebaseerd is op hoe het toerisme door bezoekers en *locals* ervaren wordt, levert vergelijking met andere regio's toch voor Kreta verontrustende gegevens op. Kreta springt er in alle onderzoeken uit. De toeristische dichtheid (overnachtingen per vierkante kilometer) was hier in 2023: 4120 (Europees gemiddelde: 629,3), de toeristische intensiteit (overnachtingen per inwoner) 55,63 (Europees gemiddelde: 5,77). Wel geven deze cijfers een ietwat vertekend beeld, want ze gaan uit van de totale Krentenzische oppervlakte en bevolkingsaantallen, terwijl het toerisme zich zeer sterk concen-

treert op de noordkust. Toch kan overtoerisme de ontwikkeling van Kreta op den duur parten gaan spelen. Te verwachten problemen kunnen zich bijvoorbeeld voordoen op ecologisch gebied (vervuiling van stranden, erosie door intensief gebruik van wandelpaden, watertekort), op sociaal gebied (problemen op de huizenmarkt, verdwijnen van traditionele bedrijfjes ten gunste van de toeristenindustrie, druk op de infrastructuur) en op cultureel gebied (bedreiging van archeologische plekken, commodificatie van cultureel erfgoed en vercommercialisering).

Gelukkig wordt er wel degelijk nagedacht over oplossingen. Volgens een recente studie van Ioannis Vourdoubas, (Chaniá, oktober 2024) kunnen die vooral gezocht worden in het beperken van de toegang tot de drukste locaties en het verhogen van de toegangsprijzen, het promoten van alternatieve bestemmingen (de zuidkust?) naast de meest populaire, het stimuleren van vormen van ecotoerisme, en het ecologisch verantwoord gebruik van voorzieningen als water en elektriciteit door het plaatselijke hotelmanagement. De conclusie van het onderzoek luidt dat door zulke maatregelen 'Kreta in staat zal zijn de negatieve effecten van overtoerisme te temperen en te waarborgen dat zijn natuurlijke schoonheid, zijn rijke cultuur en zijn historisch erfgoed ook voor toekomstige generaties bewaard blijven.' De toekomst zal leren of de optimistische toon van deze conclusie gerechtvaardigd is. 🐸

Zie ook Boeken op pagina 61

